

TONZ
TORUŃ

**NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA**
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

SPOŁECZNY RAPORT
NA TEMAT STANU

Twierdzy Toruń

TONZ
TORUŃ

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Dofinansowano w ramach programu Narodowego Instytutu Dziedzictwa – Wolontariat dla dziedzictwa

SPOŁECZNY RAPORT
NA TEMAT STANU

Twierdzy Toruń

**Praca zbiorowa pod redakcją
Adama Kowalkowskiego**

Toruń 2016
Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Oddział w Toruniu

Redakcja: Adam Kowalkowski

Korekta: Izabela Wójcik

Oprawa graficzna i skład: Kamil Snochowski

Dofinansowano w ramach programu Narodowego Instytutu Dziedzictwa – Wolontariat dla dziedzictwa.

Publikacja jest dostępna na licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa.

Na tych samych warunkach 3.0 Polska (BY-SA).

Treść licencji dostępna jest na stronie <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/pl/legalcode>

ISBN 978-83-946377-0-5

Druk: Totem Sp. z o.o.

Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Oddział w Toruniu

ul. PCK 29/11, 87-100 Toruń

tonz-torun.pl

Toruń 2016

Spis treści

---

1. Podziękowania	4
2. Zarys dziejów twierdzy toruńskiej w XIX wieku Tomasz Krzemiński	5
3. Przegląd najnowszej literatury dotyczącej dziejów twierdzy toruńskiej w XIX wieku Tomasz Krzemiński	9
4. Metodologia. Cel, zakres opracowania oraz zastosowana metoda w „Społecznym raporcie na temat stanu Twierdzy Toruń” Paulina Szczurek, Adam Kowalkowski	13
5. Stan zachowania obiektów Twierdzy Toruń Anna Zglińska	18
6. Karty obiektów	
6.1. Pierścień wewnętrzny	38
6.2. Pierścień zewnętrzny	65
6.2.1. Forty	66
6.2.2. Schrony baterii skrzydłowych	81
6.2.3. Schrony piechoty	101
6.2.4. Schrony artyleryjskie	132
6.2.5. Schrony amunicyjne	158
6.2.6. Baterie artyleryjskie	184
6.2.7. Tradytory i schrony bierne rozbudowy mobilizacyjnej 1914 r.	200
6.2.8. Schrony rezerw odcinkowych rozbudowy mobilizacyjnej 1914 r.	219
6.2.9. Mobilizacyjne pozycje przesłaniania 1914 r.	245

Podziękowania

Oddajemy w ręce Czytelników opracowanie, które nie powstałoby, gdyby nie zaangażowanie dziesiątek osób i zaufanie względem nich ze strony Narodowego Instytutu Dziedzictwa, za co chcielibyśmy serdecznie podziękować, nie tylko Dyrekcji NID, ale również jego pracownikom, którzy to chętnie udzielali nam swojej pomocy.

Spółeczny raport na temat stanu Twierdzy Toruń nie powstałby także bez pracy wolontariuszy i koordynatorów projektu, ale również bez wsparcia osób prywatnych i instytucji, które pomogły nam w zbieraniu materiałów, dały wskazówki, dzieliły się wiedzą i zasobami, za co chcielibyśmy im podziękować. **Lechowi Narębskiemu** za nieustające wsparcie i zgodę na powtórzenie pracy jego współautorstwa po 23 latach, **Sławomirowi Wojdyle** z Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków w Toruniu za pomoc i serdeczne wsparcie dla naszych wolontariuszy, **Samborowi Gawińskiemu** – Kujawsko-Pomorskiemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków za pozytywną opinię względem naszych działań, **Jerzemu Okońskiemu** za słowa otuchy i gościnę w murach Fortu IV, **Tomaszowi Grzeszkowiakowi** – Dyrektorowi Domu Muz za otwieranie dla nas wrót tej instytucji, **Danucie Wiśniewskiej** za opiekę księgową nad projektem, **Januszowi Pokrzywnickiemu** za dzielenie się specjalistyczną wiedzą, **Sławomirowi Majochowi** za pomoc techniczną.

Przede wszystkim jednak chcielibyśmy podziękować naszym Wolontariuszom: **Danielowi Bilińskiemu, Jarosławowi Ciecierskiemu, Agnieszce Dzwonkowskiej, Maciejowi Gałkinowi, Weronice Gąsce, Katarzynie Jasińskiej, Marcie Kamińskiej, Iwonie Karłowicz, Robertowi Kęsemu, Krzysztofowi Kochańskiemu, Monice Kowalskiej, Dariuszowi Kowalskiemu, Karolinie Kukule, Natalii Łożykowskiej, Michałowi Maksimowi, Katarzynie Muth, Piotrowi Olińskiemu, Annie Olszewskiej, Wojciechowi Olszewskiemu, Klaudii Orłowskiej, Piotrowi Orzechowskiemu, Marcinowi Sajdakowi, Katarzynie Sinorackiej, Anicie Świątkowskiej, Katarzynie Wrótniak.** Oni właśnie poświęcili swój czas i energię, pracując nieraz w skwarze lub deszczu.

Dziękujemy również członkom Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Oddziału w Toruniu za zaangażowanie w koordynację prac nad projektem na każdym etapie jego trwania: Annie Lamers, Pawłowi Pilarskiemu, Michałowi Pszczółkowskiemu, Kamilowi Snochowskiemu, Paulinie Szczurek, Kamilowi Tomczykowi, Markowi Wieczorkowi.

Dzięki fortecznej pasji wolontariuszy oraz wsparciu wymienionych osób i instytucji możemy dziś złożyć na Państwa ręce ten raport.

Adam Kowalkowski – koordynator projektu

Anna Zglińska – prezes Oddziału Towarzystwa